International Journal of Engineering, Management and Humanities (IJEMH)
Volume 4, Issue 2, Mar.-Apr. 2023 pp: 62-64 www.ijemh.com

गिरीश कर्नाड यांचे ''अग्नी आणि पाऊस'' नाटक वर्तमानाचा भाष्यकार

कैलास निवृत्ती पुपुलवाड (सहाय्यक प्राध्यापक)
ललित व प्रयोगजीवी कला संकुल
नाट्यशास्त्र विभाग
स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा विद्यापीठ, नांदेड.

Date of Submission: 20-03-2023 Date of Acceptance: 04-04-2023

गिरीश कर्नाड भारतीय आधुनिक रंगभूमीवरील मुख्य नटकाकर आहेत. कर्नाड यांची मिथकावर आधारित नाट्यशैली आहे. पुराणातील मिथक घेऊन वर्तमानाच्या संदर्भासे घटनात्मक दृश्य बांधणी करतात आणि त्यांच्या या विशेषतः मुले भारतीय रंगभूमीवर त्यांचे वेगळेपण आहे. 'अग्नि आणि पाऊस' या नाट्यकृती बरोबर नागमंडलम, ययाती, हयवदन,इत्यादी मिथकावर आधारित नाटके आहेत. भारतीय आधुनिक रंगभूमीवरील त्याच्या लिखाणाची नोंद जागतिक रंगभूमीला घेणे भाग पडले आहे.

अग्नि आणि पाऊस हे नाटक सर्वकाळ प्रयोगक्षम नाटक आहे. समसामयिक पार्श्वभूमीवर हे नाटक जोडून पाहिले तर नाटकातील पात्र आणि परिस्थिती वर्तमानकाळात सुद्धा सर्वत्र दिसून येईल.सुडबुद्धी आणि बदल्याची भावना सोबत घेऊन जगणारी अनेक व्यक्ती आपल्याला दिसून येतात. आणि ती प्रवृत्ती अनादी अनंत काळापासून प्रवाहित आहे. आणि नाटकातील प्रतीकात्मक मिथकातून घेतलेल्या कथाबिजातून व पात्रांच्या माध्यमातून वर्तमानात सुद्धा दिसून येतात हे गिरीश कर्नाड यांच्या लिखाणाचं बलस्थान आहे.

प्रस्तुत शोध निबंधाचे उद्देश

- अग्नि आणि पाऊस या नाटकाची समीक्षा व आशय विश्लेषण करणे.
- अग्नि आणि पाऊस नाटकातील कौटुंबिक आणि सामाजिक प्रश्नांची उकल करणे.
- वर्तमान समाजातील परिस्थितीशी जोडून पाहणे.
- अग्नि आणि पाऊस नाटकाच्या माध्यमातून प्रबोधन करणे.

तथ्य संकलन

प्रस्तुत संशोधन पद्धतीत वर्तमान समाजाचे निरीक्षण व आशय विश्लेषण पद्धतीचा अवलंब तथ्य संकलनासाठी करण्यात आला आहे.

विश्लेषण

- अग्नि आणि पाऊस या नाटकाचा आधार घेऊन त्यातील प्रसंग , पात्र यांच्या माध्यमातून आशय विश्लेषण केले आहे.
- प्रस्तुत शोध निबंधासाठी वर्णनात्मक , विवेचनात्मक पद्धत वापरली आहे.

शोधनिबंधाचे महत्त्व

समाजतील कौटुंबिक कलहातून निर्माण होणाऱ्या द्वेषभावनेवर बोटं ठेऊन तशी भावना समाजात बळावत गेल्याने समाजाचे विकृत चित्र निर्माण होईल आणि तेसे होत राहिले तर समाज विघातक संकटाना सामोरे जात राहील. आणि म्हणून समाजातील विकृतीची कारण मिंमासा करत सदृढ व मानसिक निरोगी समाजाची अपेक्षा लेखकाने केली आहे. म्हणून हे संशोधन समाजाच्या चांगुलपणा प्रेरणा देणारा आहे. हे या प्रस्तुत शोध निबंधाचे महत्व आहे.

- **वैर आणि सूडभावना**

माणसातील सूड, मत्सर यामुळे त्याच्यातील आपुलकीची भावना फारच संकुचित होते. अग्नि आणि पाऊस या नाटकातील यावक्री आपल्या वडिलांच्या मृत्यूला खून मानतो आणि त्याचा सूड त्याला रायभ्यच्या कुटुंबाकडून घ्यायचा असतो. या कारणास्तव मत्सर, द्वेष, सूड, मत्सर या आगीत जळत तो दहा वर्षे जंगलात कठोर तपश्चर्या करून अलौकिक शक्ती प्राप्त करतो, परंतु हे ज्ञान त्याच्या सूडाचा अंत करू शकत नाही कारण त्याचा असा विश्वास आहे की, "ही माझी ग्रंथी आहे. हाच माझा द्वेष आहे, हेच माझ्यातले विष आहे, हाच मी आहे. माझ्यात जे काही आहे ते मी नाकारणार नाही. मला सर्व ज्ञान आणि विज्ञान हवे आहे जे माझ्या सर्व भयंकर दुष्टपणासह मला स्वीकारू शकेल.'' त्याचा सूड उगवण्यासाठी, तो (यवक्री) त्याची माजी मैत्रीण विशाखाला (रैभ्याची सून आणि परवसुची पत्नी) षड्यंत्रात अडकवतो आणि त्याला (रायभ्यला)

International Journal of Engineering, Management and Humanities (IJEMH)
Volume 4, Issue 2, Mar.-Apr. 2023 pp: 62-64 www.ijemh.com

आत्मसमर्पण करण्यास भाग पाडते. यावक्रीचे हे षडयंत्र उघड झाले की, ‘तुम्ही शरण आलात ही भाग्याची गोष्ट आहे. मी तसे केले नसते तर मी बलात्कार केला असता. अशा रीतीने माणसं सूडबुद्धीने
नाती तोडून वैरभाव मनात जोपासत आहेत . त्याच्या अंतर्मनात फक्त आणि फक्त मत्सर, द्वेष, सूड हेच मुख्य आहेत, बदला घेतल्याने त्याला आत्म्याला शांती मिळणार हाच त्यांचा निश्चय होऊन जातो.

- **नात्यातली विकृती**

कर्नाडांनी अनेक नाट्यमय घटनांच्या धाग्यात कौटुंबिक हेवाही मांडला आहे. रायभ्य आणि परवसु यांच्या द्वारे वडील आणि मुलामधील मत्सर व्यक्त केला जातो, वडील रायभ्य आपल्या मुलाच्या वृद्धत्वामुळे निराश झाले आहेत, त्यांच्या मुलाची महायज्ञाचा मुख्य पुजारी म्हणून नियुक्ती केली जाते कारण विधी सात वर्षे चालतो. या विषयावर रायभ्याचे अभिव्यक्ती आहे "समजले! म्हणजे तो म्हणतो की, माझे वय किती आहे हे तू मोजत होतास ना, तू आणि तुझा सम्राट... आता मला माझ्यातील चैतन्य कळले आहे. तुमचे सत्र संपणार आहे आणि मी अजूनही जिवंत आहे. आतापर्यंत मी जिवंत आणि आनंदी आहे. तुझ्या बादशहाला सांग, मी माझ्या मुलांनंतर मरेन. मी माझ्या मुलांचे श्राद्ध करेपर्यंत जगेन. त्यांच्या आत्म्यास मी नमन करीन. यातून सुड भावना ही शिगेला पोहचलेली दिसून येते.

- **महिलांवरील अत्याचाराचे चित्र**

महिलांवरील अन्याय, अत्याचार, शोषण अशा समकालीन घटना रोजच्या जीवनात ऐकायला मिळतात.या नाटकातील विशाखा अवस्था स्त्रीवरील अन्याय, अत्याचार प्रेक्षकांसमोर/वाचकांसमोर प्रभावीपणे मांडते, ज्यामध्ये नैतिक मूल्यांना महत्त्व नसते, स्वार्थ सर्वत्र व्यापलेला असतो, मग तो बाप असो वा भाऊ, स्त्रीला वासनेचे साधन मानतो आहे. नाटकात रायभ्या आपल्या सुनेचा छळ करतो आणि तिच्यावर बलात्कार करतो. यावक्रीने विशाखाला शरण जाण्यास भाग पाडण्याचे कारस्थान, परवसूने आपल्या पत्नीच्या शरीराला केवळ एक साधन समजून तिला एकटे सोडणे, इत्यादी घटनांची कल्पना नाटककाराने विशाखाच्या माध्यमातून केल्याने सध्याची परिस्थिती उघड होत आहे. पण मत्सर, द्वेष, सूड याशिवाय काही नैतिक मूल्ये आहेत जी समाजाला एकात्मतेच्या धाग्यात बांधून ठेवतात, जसे की नाटकातील अर्वसू आणि नितिला , निस्वार्थी, त्याग, प्रेमाने भरलेले, त्यांना कोणाकडून काहीही अपेक्षा नसते. ते इतरांसाठी त्याग करतात, त्यातच त्यांना समाधान मिळते.

- **प्रेमाचे प्रतीक**

अर्वासू आणि मितीला ही दोन पात्रे ,नितळ निर्मळ, त्याग, प्रेमाचे व मानवी मूल्यांचे प्रतीक आहेत. वडिलांच्या आणि कुटुंबाच्या सन्मानासाठी आणि समाजातील प्रतिष्ठा जपत नितलाईने निषाद तरुणाशी लग्न केले. तिला आश्रय देणाऱ्या कुटुंबाला ती निस्वार्थपणे मदत करते. जेव्हा अरवसूला तिचा भाऊ परवसुने केलेल्या विश्वासघाताचा बदला घ्यायचा असतो तेव्हा ती आसवसूला समजावते की "सूड घे! तुम्ही तुमच्या कुटुंबाकडे पहा. यावक्री आपल्या वहिनीकडून आपल्या वडिलांच्या अपमानाचा बदला घेते. यावक्रीला मारून तुझा बाप त्याचा बदला घेतो. तुझा भाऊ तुझ्या बापाला मारतो. आणि आता तुला पण बदला घ्यायचा आहे. हे चक्र अरवुसुचा शेवट कुठे करेल?" ती अरवुसुला समजावून सांगते की जीवनाचे ध्येय बदला घेणे नाही, सूड घेणे आहे. अर्वसूला यज्ञमंडपाच्या अग्नीतून बाहेर काढले जाते पण तिचा नवऱ्याने वध केला. ती इतरांच्या कल्याणासाठी आणि संरक्षणासाठी आपले जीवन अर्पण करते.

दुसरीकडे, अरवसू, इंद्राकडून वरदान मागत असताना, नितलाईच्या जीवनाऐवजी, ब्रह्मराक्षसांच्या मुक्तीचे वरदान मागतो. त्यामुळे अरवसु आपल्या वैयक्तिक सुखापेक्षा लोककल्याण आणि मानवी मूल्यांना सर्वोच्च मानतात, हेच कारण आहे की मितिला अर्वसूच्या त्यागामुळे देवही प्रसन्न होतात आणि पावसाचा वर्षाव होतो आणि भोगाव्या लागणाऱ्या दु:खाला तोंड द्यावे लागते.
त्यामुळे कर्नाड यांनी नाटकातील पात्रांच्या माध्यमातून माणसाला विचार करायला भाग पाडले आहे की, जोपर्यंत माणसात माणुसकी जिवंत आहे, तोपर्यंत समाज अस्तित्वात आहे, नाहीतर हा समाज गर्दीपेक्षा काही वेगळा नाही. एका प्राचीन कथेतून कर्नाड यांनी २० वर्षांनंतरची परिस्थिती नाटकातील पात्रांद्वारे आपल्या कल्पनेच्या बळावर मांडली आहे, जी समकालीन समाजाची गाथा आणि व्यथा आहे. ज्यामध्ये व्यक्ती, कौटुंबिक संबंधांची दृष्टी मध्यमवर्गीय कुटुंब आणि समाजाकडे बदलली किंवा नवरा-बायको अशी सतत बदलणारी मूल्ये केवळ स्त्री-पुरुषच राहिली आहेत, प्रेमाची जागा अनेकदा लैंगिकतेने घेतली आहे, याचा पाया घरातील कुटुंब हादरले, संयुक्त कुटुंबे विघटन, एकमेकांबद्दलची भीती इत्यादी घटनांचे प्रतिनिधित्व करतात. एकमेकांबद्दल भीतीची दृष्टी घटना इत्यादी दर्शवते, म्हणजेच वैयक्तिक, कौटुंबिक जीवन आणि नातेसंबंध दिवसेंदिवस कठीण होत आहेत. भौतिकवादी जीवनच सर्वोच्च बनले आणि पारंपारिक नैतिकता आणि शरीराची शुद्धता भूतकाळातील गोष्ट बनली. त्यामुळे नाटककाराच्या सूक्ष्म दृष्टीचाच परिणाम आहे की, वर्तमानकाळात, भूतकाळाच्या पार्श्वभूमीवर, भविष्यकाळ आज आपल्यासमोर प्रकट होत आहे.

International Journal of Engineering, Management and Humanities (IJEMH)
Volume 4, Issue 2, Mar.-Apr. 2023 pp: 62-64 www.ijemh.com

संदर्भ- गिरीश कर्नाड यांचे नाटक -अग्नि आणि पाऊस .

-------------------०००------------------------